

Εύχομαι, ἵνα συνεχίσῃ τὸ ἔργον του μὲ κύρια πρόσωπα καὶ ἄλλους ἐν Κρήτῃ δράσαντας ἄνδρας κατὰ τὴν αὐτὴν ἢ μικρὸν μεταγενεστέρα ἐποχὴν, ὡς λ.χ. τὸν Μιχαὴλ Ἀποστόλην, πλουτίζων οὕτω τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς μεγαλονήσου, εἰς διαλεύκανσιν τῆς ἱστορίας τῆς ὁποίας σημαντικῶς μέχρι σήμερον συνέβαλε.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Mylonas G., *Athens and Minoan Crete (Athenian Studies presented to William Scott Ferguson). Harvard Studies in Classical philology, supplem. vol. 1, Cambridge 1940, 11.*

Ἡ σχέσις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τοῦ ἄττικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ διαπίστωσις τῆς ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἐπιδράσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆ Μινωϊκῆ Κρήτη δὲν θὰ ἀπεδείκνυε μόνο πὼς ἡ πίστις πού εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι στὴν αὐτοχθονία τους εἶναι ἐσφαλμένη, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐκλόνιζε ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα πού εἶχαν σχηματίσει οἱ νεώτεροι κοινωνιολόγοι καὶ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἀπὸ προϋπάρχουσες καταστάσεις ἀνέλιξι τῶν μορφῶν πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν.

Μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολεῖται στὴ μονογραφία του *Athens and Minoan Crete* ὁ καθηγητῆς Μύλωνας, πολὺ σωστὰ δὲ παρατηρεῖ ὅτι ἡ λύσις τοῦ προβλήματος μόνο ἀπὸ τὴ συνεξέτασι ὅλων τῶν σχετικῶν στοιχείων μπορεῖ νὰ δοθεῖ. Κάθε ἄλλη λύσις, πού θὰ στηριζότανε σὲ ἐπὶ μέρος μόνο στοιχεῖα, εἶναι στὴν ἴδια τῆς τῆ βάσι ἐσφαλμένη. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ μεθοδολογικὴ αὐτὴ βάσι ὁ Μ. ἐπανεξετάζει ὅλα τὰ σχετικὰ στοιχεῖα πού ἔχουν παρουσιασθεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογία, τὴ γλωσσολογία, τὴ φιλολογία, τὴ λαογραφία καὶ τὴ θρησκευολογία.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἀποψι τοῦ θέματος δὲν ἀποδεικνύεται σχέσις μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης, γιὰ τὴ νεολιθικὰ καὶ τὰ «Ἑλλαδικὰ» εὐρήματα στὴν Ἀττικὴ (πρωτοελλαδικά, μεσοελλαδικά καὶ ὑστεροελλαδικὰ I, II, III) εἶναι ἀπὸ κάθε ἀποψη ὅμοια μὲ τὰ εὐρήματα ὅλων τῶν ἀντιστοίχων ἐποχῶν στὴν ὑπόλοιπη Στερεὰ καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν προέλθει ἀπὸ κατάκτησι τῶν Μινωϊτῶν ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς, προκειμένου μάλιστα γιὰ ἐποχὲς ὅπου ἡ Κρήτη δὲν ἦταν ἀκόμη (νεολιθικὴ περίοδος) ἢ δὲν ἦταν πιά (ὑστεροελλαδικὴ II καὶ III) σὲ θέσι νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ ἄλλες περιοχές. Δυσκολίες παρουσιάζει ἓνα δαχτυλίδι πού βρέθηκε σὲ ὑστεροελλαδικὸ τά-

φο καὶ πὺν εἶναι μινωϊκό, ἀλλὰ ἡ ὀρθὴ χρονολόγησις του (περὶ τὸ 1200) εἶναι καὶ ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἦλθε μὲ Μινωῖτες κατακτητές. Γύρω ἀπὸ τὸ 1200 οἱ Μινωῖτες δὲν μποροῦσαν πιά νὰ ἐπιχειρήσουν κατακτήσεις.

Τὸ ἴδιο καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψι τῆς γλώσσολογίας: Ὅπως ἀπέδειξε ἤδη ὀριστικά, κατὰ τὸν Μυλωνᾶ, ὁ Blegen στὴ μελέτη του *The Coming of the Greeks* (I, AJA XXXII, 1928, 146-154), τὰ προ-ἰνδοευρωπαϊκὰ τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς ἀνήκουν στὴν πρωτοελλαδικὴ περίοδο καὶ συνεπῶς δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοὺς Μινωῖτες τῆς Κρήτης.

Ἐπίσης καὶ τὰ φιλολογικὰ μνημεῖα δὲν ἀποδεικνύουν κατάκτησι γιὰτὶ μιᾶνε γιὰ ἐπιδρομὲς τῶν Μινωϊτῶν κατὰ τῆς Ἀττικῆς καὶ ὄχι γιὰ μόνιμη ἐγκατάστασί τους. Καθὼς μάλιστα τὰ γεγονότα αὐτὰ πρέπει νὰ ἔχουν συμβεῖ στις ἀρχὲς τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, σὲ μιὰ ἐποχὴ δηλαδὴ πὺν τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ ἦταν ἐρείπια καὶ συνεπῶς οἱ Μινωῖτες δὲν μποροῦσαν νὰ κρατήσουν τὸ βάρος ἑνὸς μακροχρόνιου πολέμου, ἀποκλείεται νὰ εἶχαν τὴ σημασία πὺν τοὺς ἀπέδωσαν ἔως τώρα οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι, μολονότι τὸ ὄνομα τῆς Μινώας τῶν Μεγάρων θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ἐκείνων πὺν ὑποστηρίζουν τὴν παρουσία μόνιμου ἐγκαταστάσεως Μινωϊτῶν στὴν Ἀττικὴ, οὔτε ἓνα μινωϊκὸ ἀντικείμενο δὲν ἔχει βρεθεῖ στις ἀνασκαφὲς τῆς Μινώας, οἱ δὲ πηγὲς μιᾶνε γιὰ ἐπιδρομὴ καὶ λεηλασία τῶν Μεγάρων ἀπὸ Μινωῖτες, ὄχι γιὰ μόνιμη κατάκτησι.

Στὴν ἔρευνα τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων ὁ Μ. στηρίχτηκε κυρίως στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀρχαιολογικῶν εὗρημάτων τῆς Ἐλευσίνος καὶ στὴν μελέτη τῆς λατρείας τοῦ ταύρου, ὁ V. Magnieu, στὸ βιβλίον του *Les mystères d'Eleusis*, Paris 1938, σελ. 51, ἀνέπτυξε διεξοδικὰ τὴν ἄποψι γιὰ τὴ Μινωϊκὴ προέλευσι τῶν μυστηρίων τῆς Ἐλευσίνος, χρησιμοποιώντας κυρίως τὸν Persson, πὺν εἶχεν ὑποστηρίξει (*Der Ursprung der eleusinischen Mysterien*, Archiv für Religionswissenschaft XXI, 1922, 308) ὅτι ἡ μορφή τοῦ τελεστηρίου εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξέλιξις τοῦ λεγομένου Μινωϊκοῦ θεάτρου καὶ ὅτι τὸ Ἀνάκτορον εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὰ Κρητικὰ repositoria. Καὶ ὁμως οἱ ἀνασκαφὲς, ἀντικρούει ὁ Μ., ἀπέδειξαν ὅτι τὸ τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνος εἶναι τύπου Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ δὲν ἔχει τίποτε κοινὸ μὲ τὰ ἀνάκτορα τῆς Κρήτης. Ἐπίσης, καὶ αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό, στὴν προϊστορικὴ περιοχὴ τοῦ τελεστηρίου δὲν βρέθηκε στις ἀνασκαφὲς οὔτε ἓνα ἀντικείμενο πὺν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Παράλληλα μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ, ἐξετάζονται ἀπὸ τὸν Μ. καὶ διά-

φορα ἄλλα ἐμμέσου ἀποδεικτικότητος, ἀρχαιολογικά καὶ θρησκευολογικά, ὅπως ἡ εἰσαγωγή τῆς λατρείας τοῦ «Ἑπάτου Διὸς» ἀπὸ τὸν Κέκροπα, ἡ μνεία τοῦ ἱεροῦ τοῦ Κέκροπος μέσα στὴν Ἀκρόπολι, ἡ λατρεία τοῦ ταύρου καὶ τὸ χωρίο τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὑμνου εἰς Δήμητραν, ὅπου ἡ θεὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ἦλθε στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ τὴν Κρήτη. Γιὰ τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ ὁ Μ. παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς βρίσκεται μέσα στὴν Ἀκρόπολι, ἐνῶ οἱ Μινωῖτες ἔχτιζαν τὰ ἱερά τους σὲ βουνὰ καὶ σὲ κορφές λόφων, μακριὰ ἀπὸ τοὺς συνοικισμούς. Ἡ περίπτωσις τῶν Ἀθηνῶν συνδέεται μὲ τὶς Μυκῆνες, ὄχι μὲ τὴν Κρήτη. Γιὰ τὸ δεύτερο ὑποστηρίζει ὅτι κακῶς συσχετίσθηκε τὸ ἱερὸ τοῦ Κέκροπος στὴν Ἀκρόπολι μὲ τὸ Μινωϊκὸ νεκρικὸ κτήριο τοῦ Χρυσόλακκου, κοντὰ στὸ μεσομινωϊκὸ ἀνάκτορο στὰ Μάλλια: τὸ τελευταῖο χρησίμευσε ὡς τόπος ταφῆς πολλῶν οἰκογενειῶν καὶ εἶναι ζήτημα ἂν ἦταν ἱερό. Ἐξ ἄλλου χρονολογικὰ τὸ ἱερὸ τοῦ Κέκροπος συμπύπτει μὲ τοὺς μυκηναϊκοὺς φρεατοειδεῖς τάφους (shaftgraves) καὶ μ' αὐτοὺς εἶναι πὺν πρέπει νὰ συσχετισθεῖ. Γιὰ τὴν λατρεία τοῦ ταύρου ὁ Μ. στηρίζεται στὸν Nilsson, πὺν ἐζήτησε νὰ ἀποδείξει ὅτι οἱ ταυρομαχίες δὲν ἦσαν στὴν Κρήτη στοιχεῖο λατρείας καὶ συνεπῶς δὲν μπορούσαν νὰ εἶναι στὴν Ἀθήνα, γιὰ τὴν μνεία δὲ τοῦ τόπου προελεύσεως τῆς Δήμητρας ὁ Μ. παραπέμπει στὴν Ὀδύσεια, ὅπου καὶ ἐκεῖ ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει ὅτι ἔρχεται ἀπὸ τὴν Κρήτη. Καὶ στὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο καὶ στὴν Ὀδύσεια ἡ Κρήτη ἀναφέρεται ὡς ἀπομακρυσμένος, μυθικὸς καὶ ἄγνωστος σὲ ὅλους τοὺς τόπους.

Στὴ μελέτη τοῦ Μ. ὑπάρχουν δύο στοιχεῖα πὺν πρέπει νὰ ἐξαρθοῦν ἰδιαίτερα: Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ μέθοδος. Ὁ Μ. ἐζήτησε νὰ συνεξετάσει ὅλα τὰ στοιχεῖα πὺν συνδέονταν ἢ θὰ μπορούσαν νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸ θέμα. Ἡ εὐρύτης αὐτὴ εἶναι, ὅπως τονίστηκε καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ σημειώματος αὐτοῦ, ἀπολύτως ἀναγκαία, γιὰτὶ σήμερα πια ἔχει γίνει φανερό ὅτι ἡ μελέτη ἑνὸς πολιτισμοῦ μπορεῖ νὰ προχωρήσει μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ἐποπτικὴ συνόρασι τοῦ συνόλου τῶν στοιχείων του. Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ διαπιστωθεῖ ἡ ἐπίδρασις πὺν ἔχει δεχθεῖ ἕνας πολιτισμὸς ἀπὸ ἕναν ἄλλον, τότε ἡ συνεξετάσις αὐτὴ εἶναι ἀκόμη περισσότερο ἀναγκαία, γιὰτὶ ἕνα συμπέρασμα ἀπὸ μονομερῆ στοιχεῖα μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ πολὺ εὐκόλα ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα τὸ ἴδιο μονομερῆ καὶ αὐτά. Ὡς πρὸς τοῦτο λοιπὸν ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας εἶναι πραγματικὰ παραδειγματικὴ.

Τὸ δεύτερο πὺν πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ, εἶναι ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως τῆς νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὶς γενικὰ ὑπερβολικὲς τάσις πὺν παρορυσιάζονται τὸν τελευταῖο καιρὸ μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας

Ἑλλάδας, ἰδίως μάλιστα τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν θρησκευολόγων, νὰ ἀναχθεῖ δλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, καὶ μάλιστα ὁ Ἀθηναϊκός, στὴν παράδοσι πὺν δημιούργησε ἡ κυριαρχία τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ἀναμφισβήτητα ὑπάρχουνε πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μεταξὺ τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης καὶ τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Χρειάζεται ὅμως μεγάλη προσοχή ὥστε νὰ μὴν γίνει σύγχυσις ἀνάμεσα στὸ τί φαίνεται καὶ στὸ τί εἶναι πραγματικά, ἀνάμεσα στὴν ἄμεση ἐπίδρασι καὶ στὴν ἀπὸ ἄλλους λόγους ὁμοιότητα. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ σύνδεσις τοῦ Μινωϊκοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει προχωρήσει ὑπερβολικά. Καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψι, νομίζω, ἡ ἐργασία τοῦ Μ. παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τῆς συμβολῆς τοῦ Μ. στὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως Μινωϊκῆς Κρήτης καὶ Ἀθηνῶν χρειάζεται εἰδικώτερη ἀνάλυσι πὺν δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἐδῶ. Νομίζω ὅμως ὅτι, παρὰ τὴν μέθοδο καὶ τὴν πρόθεσι τοῦ συγγραφέως, τὰ θέματα πὺν ἐξετάζει ἀναλύονται πολὺ σύντομα καὶ ὄχι πάντα πειστικά. Τὸ ἀσθενέστερο μέρος τῆς ἐργασίας του εἶναι τὸ μυθολογικὸ καὶ τὸ θρησκευολογικὸ. Ὁ Μ. παραβλέπει, νομίζω, πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἀνατρέψουν τὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας του, τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴν σὲ ἄλλους μελετητὲς τοῦ ἴδιου θέματος, στὸν Evans π.χ. στὸν Nilsson καὶ στὸν Persson, νὰ καταλήξουν σὲ πορίσματα ἐντελῶς διαφορετικά ἀπὸ αὐτὰ πὺν καταλήγει ὁ Μ. θὰ πρέπει νὰ μᾶς κάνει ἐπιφυλακτικούς. Ὁ μῦθος τοῦ Θησέως, ἡ μορφή τῆς Ἀθηνᾶς, μερικὲς θρησκευτικὲς τελετὲς στὴν Ἀθήνα, ἡ Ἀριάδνη, γιὰ νὰ ἀναφέρω μερικὰ ἀπὸ τὰ πολυάριθμα ἐπιχειρήματα πὺν ὠδήγησαν ἄλλους μελετητὲς σὲ πορίσματα διαφορετικά ἀπὸ τὸ Μ., δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀγνοηθοῦν ἢ νὰ ἐρμηνευθοῦν τόσο συνοπτικά.

Δὲν μένει παρὰ νὰ ἐκφράσουμε τὴν εὐχή, νὰ ἐπανέλθει ὁ συγγραφέας τῆς ἀξιόλογης αὐτῆς μελέτης στὸ πρόβλημα καὶ νὰ τὸ ἐξετάσει ἀναλυτικώτερα ἀπὸ ὅτι τοῦ ἐπέτρεψε ὁ περιορισμένος χῶρος πὺν εἶχε στὴ διάθεσί του. Ἡ συμβολὴ του θὰ εἶναι πολύτιμη στὸ βασικὸ αὐτὸ γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ